

TWEE KUNSTLIEFHEBBERS IN DE NADAGEN VAN NEDERLANDS-INDIË

Bartle van der Heyde

en Hamzah Daeng Nangka

Dit is het verhaal van twee bevriende kunstliefhebbers, van wie de één uit Friesland en de ander uit Celebes kwam. Hun vriendschap was gebaseerd op hun gezamenlijke interesse in de Oosterse keramiek. Een klein deel van wat zij ooit verzamelden bevindt zich tegenwoordig in Nationaal Keramiekmuseum het Prinsessehof. 'Mijn grootvader heb ik nooit gekend, maar hij was toch altijd een beetje aanwezig in de Indische kunstcollectie waarmee mijn grootmoeder omringd was, aldus Masha Karatas, juniorconservator van het museum. Haar grootmoeder, Lydia van der Heyde-Kamendrovsky, nam haar als kind vaak mee naar het Prinsessehof.

In het recentelijk verschenen boek *Goden, graven en grenzen* krijgt de context waarbinnen kunst wordt verworven, speciale aandacht: 'Die context waarin ze zijn verworven, bepaalt mede hun latere betekenis. (...) Zo bezien zit aan elk voorwerp een dubbel verhaal vast, of het nu gaat om kunst of gebruiksvoorwerpen. Elk object bevat het verhaal van de cultuur waaruit het afkomstig is én het verhaal van de verwerving, van het moment waarop het ding ging reizen en als 'verzamelstuk' opgenomen werd in een nieuwe culturele eenheid', aldus de auteur in het voorwoord'.

Bij toeval kreeg ik kortgeleden brieven in handen van Bartle van der Heyde, mijn grootvader uit Leeuwarden. Deze brieven, tijdens zijn verblijf in Nederlands-Indië tussen 1945 en 1947 geschreven, berichten over een kunstliefhebber Hamzah Daeng Nangka en, nog belangrijker, over de herkomst van een aantal voorwerpen in het Prinsessehof. In dit artikel volgen enkele passages uit de correspondentie die betrekking hebben op de voorwerpen die zich in het museum bevinden. Aan de hand daarvan kunnen deze objecten in een historische context worden geplaatst. Eerst volgt er een beschrijving van de verschillende voorwerpen en vervolgens wordt ingegaan op de omstandigheden waarin ze zijn verworven.

In het Prinsessehof bevindt zich onder andere een Thaise Sawankhalok waterdruppelaar (zie afbeelding op pagina 22). In *Keramika* No.4 uit 1993 is dit object al eerder afgebeeld. Deze waterdruppelaar is door Hamzah Daeng Nangka uit Celebes, het huidige Sulawesi, aan het museum geschonken. Hamzah, een

Links:
Dekseldoos
Sawankhalok
Thailand 1350-1512
hoogte 5 cm
inv. GMP 1947/2

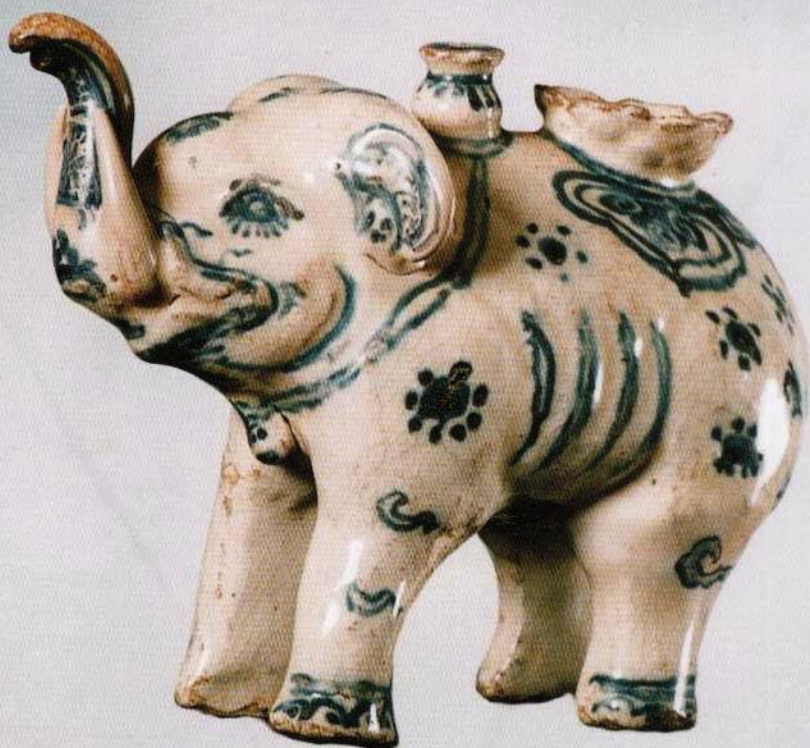
goede vriend van Bartle van der Heyde, was een keramiekverzamelaar en handelaar die bovendien een toko met levensmiddelen dreef. De Thaise waterdruppelaar is afkomstig uit opgravingen in de buurt van Makassar, het huidige Ujang Panjang, op Sulawesi.

Het object heeft de vorm van een gebochelde vrouw en dateert uit de periode 1350-1512. In haar rechterhand houdt zij een pot vast (de opening van de druppelaar) en in haar linkerhand een object dat soms als een waaier, dan weer als een tasje of vliegenwaaier wordt geïdentificeerd. Dergelijke waterdruppelaars in de vorm van een gebochelde vrouw (en af en toe ook in de vorm van een gebochelde man) komen zeer vaak in Thaise collecties voor. Daarom wordt verondersteld dat Thaise koninklijke en aristocratische families gebochelde mensen als bedienden hadden.

Een ander voorwerp dat zich in het museum bevindt is een Thaise Sawankhalok dekseldoos van steengoed (zie afbeelding op pagina 20). Deze dekseldoos was een geschenk van Hamzah aan Bartle van der Heyde, die het kleinood vervolgens aan het Prinsessehof heeft geschonken. De dekseldoos werd bij opgravingen bij Takalar op Sulawesi gevonden en dateert uit de periode 1350-1512. Thaise Sawankhalok dekseldozen uit de 14^e-16^e eeuw werden in grote hoeveelheden op Zuid-Sulawesi aangetroffen. Vermoedelijk waren het een soort poederdoosjes, aangezien deze doosjes op Java *tempat bedak* worden genoemd, hetgeen poederdoos betekent. Volker bemerkte dat in de V.O.C.-archieven dergelijke dekseldoosjes *borek-borek* worden genoemd.² *Borek* is de Maleise term voor poeder als het in de vorm van kleine pilletjes wordt bewaard.

De afbeelding hiernaast toont een blauw-wit Vietnamees schenkvat van steengoed in de vorm van een olifant. Tot 1992 was dit voorwerp in langdurig bruikleen aan het Prinsessehof afgestaan, maar tegenwoordig bevindt dit stuk zich weer in familiebezit. Ook dit object is afkomstig uit de opgravingen bij Takalar en stamt uit de vijftiende of zestiende eeuw. Het merendeel van het Vietnamees blauw-witte steengoed werd in de ovenplaats Thanh-hoa vervaardigd. Het werd in grote hoeveelheden geproduceerd en overwegend naar andere

Boven:
Waterdruppelaar
Sawankhalok
Thailand 1350-1512
hoogte 8,5 cm
inv. GMP 1947/1

Aziatische landen geëxporteerd. Van dit model zijn niet veel exemplaren bekend; alleen het Museum Pusat te Jakarta heeft twee overeenkomstige modellen waarvan er één identiek is aan de hier afgebeelde olifant.

In Indonesië bevond zich veel keramiek uit Thailand en Vietnam. Door de verminderde export van keramiek uit China tijdens de eerste decennia van de Ming-dynastie (1368-1644), groeide de export vanuit Thailand en Vietnam. Indertijd waren vooral de Filippijnen en in Indonesië Java en Sulawesi belangrijke afzetmarkten. In de brieven van Bartle van der Heyde lezen we hoe bovenstaande objecten op Sulawesi zijn gevonden.

Bartle van der Heyde was werkzaam voor het Coprafonds. Copra is het gedroogde vruchtvlies van de kokospalm, waaruit voornamelijk olie wordt gewonnen. Voor zijn werk verbleef hij hoofdzakelijk op Celebes, het huidige Sulawesi, maar hij reisde ook door heel Indonesië en kwam op plekken waar tot dan toe nog geen westerlingen waren geweest. De brieven van Bartle van der Heyde geven een beeld van Indonesië vlak na de Tweede Wereldoorlog. De Japanners waren nog niet vertrokken en de onafhankelijkheidsstrijd van de Indonesiërs laaide op. Veel Nederlanders, onder wie de kunstenaars Hofker en Bonnet, met wie Bartle van der Heyde bevriend was, waren kort tevoren uit kampen bevrijd. In zijn brieven beschrijft hij de naoorlogse situatie en de gebruiken op de verschillende eilanden. Hij spreekt met Nederlanders, plaatselijke Radja's (zelfbestuurders) en de lokale bevolking en zet al zijn bevindingen op papier. In deze periode ontmoet Bartle Hamzah Daeng Nangka en beschrijft

Boven:

Schenkvat in de vorm van
een olifant, blauw-wit

Vietnam, 15e -16e eeuw

hoogte 15,4 cm

inv. BP 83

Foto: Willem R. ten Veldhuys

hij zijn nieuwe vriend uitgebreid in zijn brieven naar Nederland. Uit die brieven blijken ook zijn contacten met de heer Ottema van het Princessehof. Hieronder volgt de eerste ontmoeting tussen Bartle van der Heyde en Hamzah op zondag 13 januari 1946:

'Een winkeltje was er waar porselein (...) te koop was naar de man ons vertelde afkomstig van de Celebes porseleingraven. Er waren veel mooie en interessante dingen. We hebben niet over kopen gepraat maar onze interesse getoond. Eerst voor in de winkel gezeten toen gingen we naar een ruimte daarachter en op het laatste zaten we in zijn binnenkamer met zijn vrouwen en kinderen. Gezellig. Leuk gepraat en veel moois gezien, een enkele maal een prijs gevraagd die ons niet erg duur voorkwam, maar niets gekocht. Ik heb met hem afgesproken dat ik eens vaker kom praten en zien en dat scheen hij ook wel leuk te vinden. Hij is vanouds handelaar en heeft veel foto's waarop hij zelf met mooie stukken, en ook veel foto's van mooi goed heeft hij nog. Misschien zal ik er t.z.t. wat kopen en naar de Heer Ottema opzenden die dan maar uit moet maken of het waarde heeft. Een oude vaas zag ik die me wonderwel beviel, wat beschadigd maar ik hou van het ding. Zwart glazuur. Ben benieuwd wat het me zal kosten. Afwachten maar.'

In een andere brief beschrijft Bartle de herkomst van Hamzah's keramiek:

'Vrijdag 1 maart 1946. Na het eten bij Hamzah gezien, wat mooie dingen bewonderd die hij er weer had bijgekregen en me weer veel laten vertellen over de dingen zoals die hier vroeger bij die opgravingen enz. waren. De Jappenvertaling helpt mij in dat opzicht ook om er een beetje begrip over te krijgen. Het is verbazend aardig dat goed dat ze hier uit de grond halen, omdat het zo typische gebruiksvoorwerpen zijn, terwijl dat wat naar Europa kwam voornamelijk in de Compagniestijd werd geïmporteerd en Europees gala porselein betrof. Zo'n servies bijvoorbeeld als in het Fries Museum, die enorme hoeveelheid borden, schotels, schalen enz. enz. met monogram, dat was stellig van een hoge kwaliteit maar bestellingsporselein, en de vazen, kaststellen, muurborden enz. enz. waren alle op show berekend. Niet het natuurlijke eigenlijke gebruiksvoorwerp kreeg men in Europa. Ieder wist dat dat goed dat aankwam duur was. De Edele Compagnie voerde het als handelsartikel in en die dingen werden goed bewaard door de eeuwen. Hele mooie stukken zijn er ongetwijfeld bij, maar ik hou nu eenmaal meer van het ruige, niet te zwaar versierde gebruiksvoorwerp, dat typisch genoeg veel zeldzamer wordt op den duur dan het sieraad. Ieder past daarop, maar het gebruiksvoorwerp gaat verloren, breekt, is weg en wordt vervangen door een van nieuwere makelij. (...) Hier in Celebes hebben ze het in porselein graven bijeen gezet waarin de voorraden in tijd van woeling onrust en oorlog werd gestopt, zoals Hamzah het voor zijn beste goed nu gedurende de Jappentijd ook weer heeft gedaan. Daarnaast schijnt het dat men bij begrafenissen ook verschillende dingen die de dode nodig kon hebben als grafgraven meebegroef. Dat is dan in ieder geval een zekerheid dat het spul hier aanwezig was voordat de islam hier invloed kreeg, en zo kan men enig houvast krijgen over een oorsprong. Soms werden ook gouden kleinoden of munten

meebegraven in zo'n graf en kan men daaruit ook iets berekenen. De porseleinvoorwerpen die werden bijgezet zijn veelal blijkbaar nooit gebruikt geweest en men zou daaruit wellicht mogen afleiden dat ze stammen uit de periode waarin de patiënt werd begraven. Het lijkt zekerheid dat alles tenminste voor 1550 ongeveer werd gedaan, dat zou ongeveer de laatste periode zijn. Daarna bleef er natuurlijk ook veel porselein in gebruik en in circulatie. Dat porselein is van latere perioden, en vaak draagt het de overduidelijke kenmerken van het gebruik, in tegenstelling met dat in de Europese verzamelingen dat nieuw werd ingevoerd, en pronkend oud werd, zonder kras van een mes of wat dan ook. Ik hoop dat ik binnenkort iets naar de Heer Ottema kan zenden van Hamzah als cadeau en ben benieuwd wat zijn oordeel zal zijn.'

Kort voor zijn vertrek naar Nederland, op 6 november 1946, schrijft Bartle van der Heyde een laatste brief naar de heer Ottema. Hierin vermeldt hij;

'Het aardewerk/porselein heb ik verkregen door bemiddeling van de Heer Hamzah Dg. Nangka, Strandweg 109 te Makassar, over wie ik U destijds schreef en voor wie ik U toen een exemplaar van Uw werk over porselein vroeg. De Heer Hamzah is een zeer betrouwbaar man en zelf een groot liefhebber van porselein. Kunt U nog een exemplaar van Uw werk voor hem missen dan graag. Hij heeft de bedoeling t.z.t. aan het Prinsessehof iets cadeau te doen. Het aardewerk/ porselein is voor een groot deel afkomstig van opgravingen hier in de buurt verricht.'

Veel van Hamzah's keramiek kwam uit opgravingen in de buurt van Takalar bij Makassar, het huidige Ujang Panjang. Bartle van der Heyde en Hamzah verwierven uit deze opgravingen voornamelijk keramiek uit Thailand (hoofdzakelijk Sawankhalok), Vietnam en ook China (Swatow en blauw-wit porselein). Ook de drie hierboven beschreven objecten zijn afkomstig uit deze opgravingen.

Dankzij de brieven van Bartle van der Heyde zijn nu een aantal kunstobjecten uit het museum in een bijzondere context geplaatst. Behalve herkomst, datering en techniek geeft ook de achtergrond van de verzamelaar een speciale betekenis aan objecten. Zo toont de context de passie van twee kunstliefhebbers, een westerse, Bartle van der Heyde, en een oosterse, Hamzah Daeng Nangka.

Ook op wetenschappelijk gebied is een dergelijke context van belang. Voor de algehele achtergrond van objecten is, behalve het land van herkomst (in dit geval Thailand of Vietnam), ook belangrijk waar de objecten gevonden zijn. Veel van de objecten uit de collectie van Bartle van der Heyde en Hamzah kwamen uit graven in de buurt van Takalar, bij Makassar. Het grote aantal vondsten afkomstig uit Thailand en Vietnam in Zuid-Sulawesi zegt iets over de omvang van de handel tussen deze drie gebieden. Aangezien in Thailand bijna volmaakte kopieën van oude stukken keramiek bestaan, is het ook van belang om over objecten te beschikken waarvan de herkomst en dus de werkelijke antiquiteit bekend is.

Noten

1. Susan Legêne in; Jos van Beurden, *Goden, graven en grenzen. Over kunstroof uit Afrika, Azië en Latijns Amerika*, KIT Publishers, Amsterdam, 2001, pp. 7-8.
2. T. Volker, *Porcelain and the Dutch-East India Company. As recorded in the Dagb Registers of Batavia Castle, those of Hirado and Deshima and other contemporary papers. 1602-1682*, E.J. Brill, Leiden, 1971.